

KUTADGU BİLİG’DE GEÇEN BAZI HESAP TERİMLERİ SOME ACCOUNT TERMS IN THE QUTADGU BILIG

Şermin KALAFAT*

Öz

Kutadgu Bilig (1069), yazılı tarihi itibarıyla İslamiyet’in Türkler tarafından kabul edilmesinden sonra yazılan ilk eserler arasındadır. Bu dönemde Türklerde bir yandan Budizm ve Manihaizm kültürü devam ederken bir yandan da İslam kültürünün etkisi gittikçe artmaktadır. Bu kozmopolit ortamın yarattığı bir eser olan Kutadgu Bilig devlet kurgusu içinde insanı anlamaya yöneliktir. Çok çeşitli konuların işlendiği eserde dikkat çekici konulardan birisi de hesaptır. Kutadgu Bilig’de hesap konusu hem devlet adamları hem de satıcı / halk açısından ele alınmıştır. Eserde geçen hesapla ilgili beyitler tarandığında terimlerin bazılarının Türkçe, bazılarının da ödünçleme olduğu görülmüştür. Bununla birlikte ödünçleme olanlar da vardır. Çalışmada kapsamında Kutadgu Bilig’de geçen bazı terimler taranmış ve 40 terim tespit edilmiştir. Terimlerin kaynaklardaki kullanımları üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde terimler kullanım alanlarına göre sınıflandırılıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib, Hesap, Terim, Türkçe.

Abstract

Kutadgu Bilig (1069) is one of the earliest texts after the gradual islamization of Turkic populations who were as well under the influence of Buddhist and Manichaeist cultures. Kutadgu Bilig bears the signs of this cosmopolit milieu and aims to understand the humankind within apolitical framework. Amongst many aspects treated in the text accounting is the one which interests us in this article and analyzed through both the lenses of the administration and common people/vendors. The passages about accounting in Kutadgu Bilig contain both Turkish and loanwords terms. Forty terms in some were compared with the uses in other texts from former and were classified according to their usage.

Keywords: Qutadgu Bilig, Yusuf Khass-Khajib, Account, Term, Turkish.

Giriş

İlk İslami eserler arasında yer alan Yusuf Hâs Hâcib’in kaleme aldığı Kutadgu Bilig (1069), zengin içeriği ile her alandan araştırmacıların ilgi odağı olan önemli bir eserdir. Araştırmacıların, farklı bir bakış açısıyla Hâcib’in dediklerini anlama çabası kadar, kullandığı dili ve eserindeki söz varlığı zenginliğini görme çabası da devam etmektedir.

Hâcib’in dört temsil ögesiyle anlatmak istedikleri ne kendisinin ne de yaşadığı dünyanın evreninden kopuk değildir. Bunların ‘devlet’ mefhumunun temelinde vurgulanması ise son derece önemlidir. Kutadgu Bilig’de özellikle devletle ilgili düzenlemelerden bahsedilen beyitlerde terim özelliği gösteren söz varlığı dikkat çekicidir. Hâcib, *Öğdülmiş Beglerke Vezir Bolgu Negü Teg Er Kerekin Ayur* ‘Öğdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler’; *Öğdülmiş İligke Yalavaç Idguka Negü Teg Er Kerekin Ayur* ‘Öğdülmiş Hükümdara Elçi Göndermek İçin Nasıl Bir İnsan Lazım Olduğunu Söyler’, *Öğdülmiş İligke Ağıcı Negü Teg Er Kerekin Ayur* ‘Öğdülmiş Hükümdara Hazine Darın Nasıl Bir İnsan Olması Lazım Geldiğini Söyler’, *Yulduzçılar Birle Katılmaknı Ayur* ‘Müneccimler İle Münasebeti Söyler’, *Satıçılar Birle Katılmaknı Ayur* ‘Satıcılar İle Münasebeti Söyler’ başlıkları altında devletin hesabının tutulmasında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini anlatır.

Türkçe Sözlükte hesap ‘1. Aritmetik, 2. Matematiksel işlem. 3. Alacaklı veya borçlu olma durumu. 4. Ödenecek ücretin dökümünü ve tutarını gösteren kâğıt, hesap pusulası, adisyon. 5. Oranlama. 6. Tutum, durum, davranış. 7. Bankadaki işlemlerin yapılabilmesi için kişi, kurum ve kuruluşlar adına düzenlenen çizelge.’ (TDK, 2011, 1087) şeklinde geniş bir anlam ağına sahiptir.

Günümüzde aslında, *hesap* ve *hesaplamak* kelimeleri anlam ve yer olarak daha çok muhasebede alt bir birim olarak kendini gösterir. Buna göre hesap, gelir ve giderlerin yazıldığı çift yanlı bir cetvel; hesaplamak da bu işlemin eylem karşılığı anlamındadır (Güvemli, 1995, C. I 7-8). Cebir ve aritmetik gibi konular da matematik teriminin altında toplanmıştır. Hâcib’in bahsettiği hesap kavramının ise bu konuyu ele alan beyitler incelendiğinde dar bir çerçevede olmadığı açıktır. Öyle ki Kutadgu Bilig’de aritmetik gibi temel hesaplamalardan ilm-i nücümle ilgili hesaplamalara kadar çok geniş bir terim yelpazesinden bahsedilebilir.

1. Örneklem ve Yöntem

Çalışmada Kutadgu Bilig’de geçen hesapla ilgili terimler çerçevesinde bir inceleme yapılmıştır. İlm-i nücümle ilgili hesaplamalar için Hâcib Arapça terimleri tercih etmiştir. Bu terimlerin daha farklı bir yöntemle incelenmesi gerektiğinden örnekleme dâhil edilmemiştir. Örneklem oluşturulurken hesap kavramı *matematiksel işlem, hesaplama yapmak* anlamı üzerinden değerlendirilip, terimler buna göre tespit edilmiştir. Bu tespitte öncelikli olarak KB’de

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, serminkalafat@gmail.com; sermin.kalafat@medeniyet.edu.tr. Orcid ID: https://orcid.org/0000-0003-1000-0402.

hesapla ilgili kelimelerin geçtiği beyit bölümleri ele alınmış, daha sonra ise KB'nin genelinde geçen diğer hesapla ilişkili kelimeler bu verilere eklenmiştir.¹ Özellikle örnekleme yer alan *yulug* kelimesi Uygur sivil belgelerinde 'bir vergi çeşidi' olarak geçer. KB dizininde ise 'fidye, kurban' anlamında kullanıldığı görülür (Arat 1979: 557). Bu kelimenin geçtiği örneklerde çoğunlukla 'malı karşılıksız feda etme' veya soyut olarak 'kendini, canını feda etme' anlamları gözlenir. Ancak buna rağmen, kelimenin Uygur sivil belgelerindeki durumu dikkate alınarak örnekleme dâhil edilmiştir. Veriler alfabetik düzende işlenip, sonuç bölümünde terimlerin bir sınıflandırması tablo şeklinde verilmiştir.

2. Bulgular

Agı: Mal, servet, hazine. (EDPT *agı* 'ipekli kumaş' Clauson, 1972, 78a; DTS *ayi*, *agı* 'ipek, hazine' Nadalyev vd. 1969, 17b; CTD *ayi* 'sırmalı ipek kumaş' Dankoff & Kelly, 1985, 5).

KB III *agı* 'altın ve gümüş ile işlenmiş kumaş ve hazine' (Arat, 1979, 8).

2816 *uzatsa agıçı bu neñ birmese*

muñadmış tapugçı töñülgey basa (Arat, 2007, 293). 'Onların yeşil, mavi, sarı ve pembe ipek elbiseler giyip dolaşmaları ve yemek taşımaları hoş olur' (Arat, 2003, 215).

OTG *agı* 'ipekli kumaş' KT G 5 (Tekin, 2003, 237).

ETG *agı* 'mal, zenginlik, hazine' (Gabain, 2003, 259).

EUTS *agı* 'servet, varlık' *agısı barım* 'varı serveti' (Caferoğlu, 2011, 6).

EUTG *agı* 'mal, değerli eşya, zenginlik' (Eraslan, 2012, 548).

DLT¹ *agı* 'ipek kumaş' I, 89-20 (Atalay IV, 2006, 9).

DLT² *agı* 'ipek kumaş' 343/277 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 542).

KTS *agı* 'bir tür ipek' Kİ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 3).

TS I *agı* 'ipek kumaş' (TDK, 1996, 33).

Agıçı: Hazinedar. (EDPT *agıçı* 'hazinedar' Clauson, 1972, 78a; DTS *ayıçı* 'veznedar, muhafız, hazinedar' Nadalyev vd., 1969, 18b; CTD *ayıçı* 'hazinedar' Dankoff & Kelly, 1985, 5).

KB III *agıçı* 'Hazinedar' (Arat 1979, 9).

2769 *agıçı odug bolsa iş artamaz*

sakışlıg tutar neng özin örtemez (Arat, 2007, 289). 'Hazinedar uyanık olursa, işler bozulmaz; malı hesaplı tutar ve kendisini de yakmaz' (Arat, 2003, 204).

EUTS *agıçı* 'hazinedar' (Caferoğlu, 2011, 6).

EUTG *agıçı* 'hazineci' (Eraslan, 2012, 548).

DLT¹ *agıçı* 'ipek kumaşları muhafaza eden kimse, hazinedar' I 89-20, 136-15 (Atalay IV, 2006, 9).

DLT² *agıçı* 'ipek kumaşları muhafaza eden görevli' 57/43, 80/69 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 542).

Agılık: Hazine, ambar. (EDPT *agılık* 'hazine' Clauson, 1972, 86a, DTS *ayıliq* 'hazine, depo, mücevher deposu' Nadalyev vd. 1969, 18a).

KB III *agılık* 'hazine' (Arat, 1979, 9).

4145 *agılıkka kılsa agıçı sini*

bütün çın bolup sen yorigil köni (Arat, 2007, 417). 'Seni hazineye hazinedar yaparlarsa itimat kazanmaya çalış; daima doğru be dürüst hareket et' (Arat, 2003, 300).

ETG *agılık* 'ambar, hazine' (Gabain, 2003, 259).

EUTS *agılık* 'hazine, ambar, depo' (Caferoğlu, 2011, 6).

EUTG *agılık* 'hazine' (Eraslan, 2012, 548).

Agır: Ağır, pahalı. (EDPT *agır* kelimenin temel anlamı fiziksel bir histir. Mecaz iki anlamı arasında tezatlık vardır: 1. övücü, önemli, seçkin 2. külfetli, üzücü, ıstıraplı' Clauson, 1972, 88b; DTS *ayır* 'ağır, tartılabilir' Nadalyev vd. 1969, 18b; VEWT *ayır* 'zor, kilolu, güçlü, zorluk, ağırbaşlı' Räsänen, 1969, 8; TETTL *agır* 'tartıda çok çeken; mec. kıymetli, süslü, güçlülük' Tietze C I, 2002, 111; ESTJa I *agır* 'ağır, zor, ağır iş' Sevortyan, 1974, 85; KBS *agır* 'ağır, olgun' Gülensoy C I, 2007, 53-54).

KB III *agır* 'değerli, ağır, kıymetli' (Arat, 1979, 9). Dizinde kelimenin anlamları arasında 'pahalı' anlamı verilmemiştir. Arat'ın çeviride bağlama uygun olarak 'pahalı' anlamını kullandığı görülür.

2802 *kamug neng tavarıg biligli kerek*

agırın uçuzun ukuglı kerek (Arat, 2007, 292). 'Bütün eşya ve malları bilen, her şeyin pahalısını ucuzunu tanıyan bir insan olmalıdır.' (Arat, 2003, 207).

OTG *agır* 'ağır, önemli' BK D 2 (Tekin, 2003, 237).

¹ Kutadgu Bilig'in tamamı tarandığında bugünkü hesap, muhasebe ve ticaretle ilişkili pek çok kelimeye rastlanılmaktadır. Ancak Kutadgu Bilig'de bu kelimelerin geçtiği beyitlere bakıldığında çoğu zaman daha dini veya felsefi içerikli anlamlarla karşılaşılmaktadır. Bu sebeple kelimeler taranırken bu ayrıntıya dikkat edilerek bir tarama yapılmıştır. Farklı sahalarda yapılmış, o dönem terimlerini bugünkü muhasebe ve ticaret hayatıyla örtüştürmeye çalışan ve bu ayrıntının gözlemlenmediği çalışmalar da mevcuttur: Bk. Küçüker (2011); Küçüker, Can, Karabınar (2012), Bali, Ekiz (2016).

- ETG *agir~ agar* ‘ağır, değerli, şeref’ (Gabain, 2003, 259).
- EUTS *agir* ‘ağır, çetin; sanlı, saygıdeğer, şerefli, itibarlı’ (Caferoğlu, 2011, 7).
- EUTG *agir* ‘ağır, şiddetli, büyük, değerli, şerefli’ (Eraslan, 2012, 548).
- DLT¹ *agir* ‘ağır’ I, 52-29 (Atalay IV, 2006, 9).
- DLT² *agir* ‘pahalı’ *agir neş* ‘pahalı şey’ 38/25 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 542).
- CC I *agir* ‘tartıda çok çeken, hafif kaşıntı, ağır; hürmet, itibar’ (Argunşah ve Güner, 2015, 415).
- KTS *agir* ‘ağır, hafif olmayan; can sıkıcı, kalın, dayanıklı, üstün, tercih edilir; şan, şeref, şöhret; ağırlık, göz kararı kabul edilebilen bir ağırlık ölçü birimi; çok zorlu’ BM, CC, DM, Gİ, İN, KF, KFT, Kİ, KK, TA, RH, TZ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 3).
- TS I *agir* ‘sert, keskin; çok, külliyetli, kalabalık; zahmetli, çetin’ (TDK, 1996, 35-36).
- DS I *agir* ‘terbiyeli, oturaklı, aklı başında; itibarlı, hatırı sayılır; kıymetli eşya, para; beyaz, mor veya başka renk çizgili kumaştan yapılan kadın elbisesi; kâbus’ (TDK, 2009, 90).
- Alım:** Borç, borç alınan her şey. (EDPT *alim* ‘tek seferde alma’ Kelimenin genel anlamı ‘borç (birisine ödenmesi gerekli olan)’ ve ‘vergi (hükümet tarafından alınan)’ Clauson, 1972, 145b; DTS *alim* ‘borç, alacak’ Nadalyev vd., 1969, 35a; ESTJa I *alim* ‘alacak, borç’ Sevortyan, 1974, 128).
- ETG *alim* ‘borç’ (Gabain, 2003, 259).
- EUTS *alim* ‘borç, borç alınan her şey’ (Caferoğlu, 2011, 11).
- EUTG *alim* ‘borç’ (Eraslan, 2012, 549).
- DLT¹ *alim* ‘alacak, borç’ I, 78-9 (Atalay IV, 2006, 19).
- DLT² *alim* ‘borç, alacak’ ol *maña alımın tanturdu* ‘o bana borç vb.ni inkâr ettirdi’ 355/283 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 102).
- TS I *alim* ‘alacak, hak’ (TDK, 1996, 232-238).
- Alım birim:** Alışveriş. (DTS *alim berim* ‘borç mutabakatı, ödeme’ Nadalyev vd., 1969, 35a).
- KB III *alim* ve *birim* kelimeleri ayrı ayrı ele alınmıştır (Bk. alım ve birim). Alışveriş anlamı Arat’ın tercümesine göredir.
- 2804 *alımka birimke ongay bolsa öz ulugka kiçigke süçig tutsa söz* (Arat, 2007, 292). ‘Alışverişte muamelesi mülayim olmalı; büyüğe küçüğe karşı tatlı dil kullanmalı’ (Arat, 2003, 389).
- DLT¹ *alim berimni satgadı* ‘o alacağını vereceği ile ödeşti, karşıladı’ III, 288-8 (Atalay IV, 2006, 9).
- DLT² *olar alım birim bile satgaşdı* ‘onlar alacak ve vereceklerini birbirleriyle takas ettiler’ 373/295 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 589).
- Altın** Altın. (EDPT *altun* ‘altın’ Moğolca *altan* kelimesinden ödünçlemedir. Clauson, 1972, 131a; DTS *altun* ‘altın’ Nadalyev vd., 1969, 40b; ESTJa I *altun* ‘altın, altın sikke’ Sevortyan, 1974, 142; CTD *altun* ‘altın’ Dankoff & Kelly, 1985, 8; TDES altın ‘altın’ Eren, 1991, 9, KBS *altun* ‘altın, bu madenden yapılmış’ Gülensoy C I, 2009, 67).
- KB III *altun* ‘altın’ (Arat, 1979, 18).
- 1043 *telim arttı ilde yañı kend uluş ilig kaznakı toldı altun kümüş* (Arat, 2007, 121). ‘Memlekette yeni şehir ve kasabalar çoğaldı; hükümdarın hazinesi altın ve gümüş ile doldu’ (Arat, 2003, 389).
- OTG *altun* ‘altın’ KT G 5 (Tekin, 2003, 237).
- ETG *altun* ‘altın’ (Gabain, 2003, 260).
- EUTS *altun* ‘altın’ (Caferoğlu, 2011, 13).
- EUTG *altun* ‘altın’ (Eraslan, 2012, 550).
- DLT¹ *altun* ‘altın’ I, 52-10 (Atalay IV, 2006, 22).
- DLT² *altun* ‘altın, dinar’ ol *maña kişide altun saldı* ‘o, bana bir kişiyle altın gönderdi’ 276/240 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 549).
- CC I *altun* ‘altın’ 42b/10 (Argunşah ve Güner, 2015, 420).
- CC II *altun ~ altun* ‘altın’ *altı[n] tovrām aşkınām* 60b/22; *altun ay[ı]rgan tura düşer* 60b/11 (Argunşah ve Güner, 2015, 626).
- KTS *altun ~ altun* ‘altın’ KK, TA, DM, TZ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 8).
- Artuk:** Artık, çok, fazla, arta kalan, son, son derece. (EDPT *art-* ‘artmak’ kökünden gelen kelime ‘daha çok, biraz daha’ anlamlarına gelir. ‘fazla, aşırı’ anlamları nadir görülür. Clauson, 1972, 204b; DTO *artuk* ‘dahası, fazlası, çok fazla’ Courteille, 1870, 11; VEWT *artyk* ‘daha fazla, daha çok’ Räsänen, 1969, 27; DTS *artuq* ‘artık, fazla’ Nadalyev vd. 1969, 57a; ESTJa I *artuk* ‘fazla, fazlalık, daha’ Sevortyan, 1974, 182; CTD *artuq* [ziyada] ‘fazla’ Dankoff & Kelly, 1985, 13; TETTL *artuk* ‘eksiğin aksi fazla’ Tietze C I, 2002, 202; KBS *artuk* ‘fazla, artık, geriye kalan’ Gülensoy C I, 2007, 81).

- KB III *artuk* ‘fazla, ziyade, daha çok’ (Arat, 1979, 26).
5428 *neçe artsa dünya baş agrırları*
takı artuk artar ay ersig urı (Arat, 2007, 539). ‘Dünya malı ne kadar artarsa onun derdi, zevkinden fazla olur, ey yiğit oğul’ (Arat, 2003, 389).
OTG *artuk* ‘fazla, sayıca çok, kalabalık’ KT D33 (Tekin, 2003, 238).
ETG *artuk, arttok* ‘ziyade, artık’ (Gabain, 2003, 262).
EUTS *artuk* ‘artık, çok, fazla, arta kalan, son, son derece’ (Caferoğlu, 2011, 21).
EUTG *artuk* ‘artık, fazla’ (Eraslan, 2012, 553).
DLT¹ *artuk* ‘fazla, ziyade’ I, 99-3 (Atalay IV, 2006, 39).
DLT² *artuk* ‘fazla, fazlalık’ *ortak erden artuk almas* ‘ortak, bölüşme sırasında ortağından fazla almaz’.
62/48 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 558).
CC I *artuk* ‘fazlalık, artık, ziyade’ 31b/22 (Argunşah ve Güner, 2015, 424).
CC II *artux* ‘fazla, çok, artık’ *artux içgenimden* 61a/4.
artuk ‘fazla, çok, artık’ *barçalardan artuk arı sēni tabubtur hem sili* 69a/14 (Argunşah ve Güner, 2015, 637).
KTS *artuk* ‘artık, fazla, fazlalık’ BV, CC, Gİ, İM, İN, KF, Kİ, MG, RH, TA (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 12).
TS I *artuk* ‘2. fazla, ziyade; 3. küsur, -den fazla’ (TDK, 1996, 232-238).
DS I *artuk* ‘artık, geri kalan’ (TDK, 2009, 336).
Asıg: Fayda, kazanç, kâr, faiz. (EDPT *asıg* ‘fayda, faiz’ Clauson, 1972, 244a; DTS *asıy* ‘fayda, kar; karlı’ Nadalyev vd., 1969, 60a; ESTJa I *asıy* ‘fayda, kâr, faiz’ Sevortyan, 1974, 196; CTD *asıy* ‘fayda’ Dankoff & Kelly, 1985, 14; KBS *ası* ‘fayda’ Gülensoy C I, 2007, 82).
KB III *asıg* ‘fayda, kar, kazanç’ (Arat, 1979, 28).
4433 *asıg yasta yinçke bolur kılkları*
katılsa munı ked küdezip yorı (Arat, 2007, 539). ‘Kar ve zarar hususunda çok hassas olurlar, onlar ile iş görürken bu hususa çok dikkat etmelisin.’ (Arat, 2003, 445).
OTG *asıg* ‘fayda, yarar’ *asıgı bar, edgü ol* IB 32 (Tekin, 2003, 321).
ETG *asıg* ‘fayda, istifade’ (Gabain, 2003, 262).
EUTS *asıg* ‘ası, kazanç, istifade, faiz’ (Caferoğlu, 2011, 22).
EUTG *asıg* ‘fayda’ (Eraslan, 2012, 553).
DLT¹ *asıg* ‘fayda, kazanç, kar’ I 64-5; 495-4 (Atalay IV, 2006, 40).
DLT² *asıg* ‘kar, fayda, yarar’. *iş yaragında sart asıgında* ‘İşler için uygun fırsat beklenir. Tüccar da kârındadır. Eğer kazanacağını bilirse, ne olursa olsun satar’44/30 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 558).
CC II *asix~ asık* ‘fayda, yarar’ *asıhga tēyiptür* 66b/13 b; 66b/12b (Argunşah ve Güner, 2015, 638).
KTS *asıg ~asix* ‘fayda, yarar, kazanç’ Kİ, CC, TA (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 13).
TS I *assı (as (II), ası)* ‘fayda, kâr, kazanç, menfaat’ (TDK 1996, 247).
DS I *ası (II)* [asıg, asıg, asık, assı (II)] ‘fayda’.
asık (II) ‘faiz’ (TDK, 2009, 342).
Asıgçı: Tefeci, faizci. (EDPT *asıgçı* Clauson kelimeyi ‘velinimet, bağışçı, hayırsever’ anlamında verir. Clauson, 1972, 245b; DTS *asıgçı* ‘faydacı, lütufkar’ Nadalyev vd., 1969, 60b).
KB III *asıgçı* ‘faydacı, kârcı, tefeci, faizci’ (Arat, 1979, 29).
4419 *munuñda basası satıgçı turur*
satıg birle tınmaz asıgçı turur (Arat, 2007, 444). ‘Bundan sonra gelenler satıcılardır; bunlar durmadan ticaret yapar ve kar peşinde koşarlar.’ (Arat, 2003, 320).
Bakır: Bakır, para. (EDPT *bakır* ‘bakır para, ağırlık birimi’ Clauson, 1972, 317b; DTS *baqır* ‘bakır’ Nadalyev vd., 1969, 82b; ESTJa II *baqır* ‘bakır’ Sevortyan, 1978, 45; CTD *baqır* ‘bakır, bakır para’ Dankoff & Kelly, 1985, 65; KBS *bakır* ‘bakır madeni ve bu madenden yapılmış kap kakak’ Gülensoy C I 2007, 105).
KB III *bakır* ‘bakır’ (Arat, 1979, 54).
3964 *bakır altunug er körüp bilmese*
alıp azkına bir taşıg sürse tap (Arat, 2007, 399). ‘Eğer insan bakır ile altını görüp tefrik edemezse bunun için bir taş alıp azıcık sürtmek kafidir’ (Arat, 2003, 287).
OTG *bakır* ‘bakır’ Açura 7 (Tekin, 2003, 239).
EUTS *bakır* ‘bakır, tartı ölçüsü, sikke, para, mangır’ (Caferoğlu, 2011, 31).
EUTG *bakır* ‘bakır, miktar, ölçü birimi’ (Eraslan, 2012, 556).

- DLT¹ *bakır* ‘Çin parası’ I, 361-8 (Atalay, IV 2006, 63).
- DLT² *bakır* ‘Çin’de kullanılan bir para, alışverişi onunla yaparlar’ 181/155 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 571).
- KTS *bakır* ‘bakır’ BM, DM, KFT, Kİ, KK, TA, TZ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 22).
- Bıçuk:** Buçuk. (EDPT Asıl anlamı kesiktir. *bıç-* ‘kesmek’ fiiline fiilden sıfat yapan -ık eki getirilerek türemiştir. ‘yarım’ anlamındadır Clauson, 1972, 294a; DTO *buçuğ* ‘yarım, yarısı, buçuk’ Courteille, 1870, 163; VEWT *bıçuq* ‘buçuk’ Räsänen, 1969, 105b; ESTJa II *bıçuk* ‘yarım, parça, kısım; 160,250,300 gr. ağırlık ölçüsü, ½ parça; 20 gr. kütle ölçüsü, 5, 052 litre hacim ölçüsü’ Sevortyan, 1978, 283-284; CTD *bıçuq* ‘buçuk’ [nisf] Dankoff & Kelly, 1985, 72; TDES Türkçe *bıç-* kökünden türediği açıktır. Türkçe *bıçık* türevi sonradan buçuk şeklini almıştır. Eren, 1991, 62; TETTL buçuk ‘sayı ve üleştirme sıfatlarından sonra yarım ve yarım daha’ Tietze C I, 2002, 388; KBS buçuk ‘yarım’ Gülensoy C I, 175).
- KB III *bıçuk* ‘buçuk’ (Arat, 1979, 77).
- 4020 *muñar menzetü aydı bilgi açuk*
bu söz tutmaz erniñ biligi bıçuk (Arat, 2007, 405). ‘Bilgisi açık olan bu mesele hakkında bir söz söylemiştir; bu sözü tutmayan insanın bilgisi yarım’dır (Arat, 2003, 291).
- DLT¹ *bıçuk* ‘kesik, parçalanmış her şeyin yarısı, buçuk’ I, 377-20 (Atalay IV, 2006, 89).
- DLT² *bıçuk* ‘yarım’ *bıçuk yarmak* ‘yarım dirhem’ 190/162 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 585).
- KTS *buşuk* ‘yarım, buçuk’ DM, KK (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 39).
- TS I *buçuk* ‘yarım, yarı’ (TDK, 1996, 674).
- DS I *buçuk* ‘160 gr ağırlık ölçüsü, 250 gr. ağırlık ölçüsü, 300 gr. ağırlık ölçüsü; yarım kilelik ölçü, yarım batman (7,676 kg); eski bir ölçü, sıvı alan bakır kova kap; 5.052 litre su alan kap’ (TDK, 2009, 777).
- Birim:** Borç. (EDPT *birim* ‘kişinin tek seferde ödediği borç’ Clauson, 1972, 366a; DTS *birim* ~ *berim* ‘vergileendirme, borç ödemeleri, vergi’ Nadalyev vd., 1969, 96a; CTD *bërim* ‘borç’ Dankoff & Kelly, 1985, 71).
- KB III *birim* ‘verme, verecek, borç’ (Arat, 1979, 92).
- 309 *bu tegme biri asğı yası telim*
kayusı birim teg kayusı alım (Arat, 2007, 46). ‘Bunlardan her birinin faydası ve zararı çoktur; bazısı borç bazısı ise alacak gibidir’ (Arat, 2003, 33).
- ETG *birim* ‘borç’ (Gabain, 2003, 268).
- EUTS *birim* ‘borç’ (Caferoğlu, 2011, 43).
- EUTG *birim* ‘borç’ (Eraslan, 2012, 559).
- DLT¹ *bërim* ‘borç’ I, 409-8, II, 214-15, 185-2 (Atalay IV, 2006, 84).
- DLT² *birim* ~ *birim* ‘borç, verecek’ birim: borç, verecek. *ol alım birim birle şasturdı* ‘o alacağı ile vereceğini takas etti; onu kendisine öbürünü de ona bıraktı’ 359/286 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 589).
- TS I *birim* ‘yolsuz salınan vergi’ (TDK, 1996, 595).
- Bitig:** Senet. (EDPT *bitig* ‘kitap, yazı, belge’ Clauson, 1972, 301a; DTO *bitig* ‘yazı, yazılı belge, yazılı eser, yazmak, mektup, edebiyat; filiz vermek, filizlenmek’ Courteille, 1870, 181; VEWT *bitig* ‘yazı’ Räsänen, 1969, 77; DTS *bitig* ‘kitap, yazıt, belge’ Nadalyev vd., 1969, 103; CTD *bitig* ‘kitap, yazı’ Dankoff & Kelly, 1985, 74; TETTL *biti*/ *bitik* ‘yazılmış şey, senet, mektup, kitap’ Tietze C I, 2002, 358; KBS *bitik*¹ ‘yazı’ Gülensoy C I, 2007, 152).
- KB III *bitig* ‘mektup’ (Arat, 1979, 94). KB III’de her ne kadar mektup anlamı dışında bir anlam verilmemişse de Arat KB’de hazinedarın nasıl olması gerektiğiyle ilgili bir beytin çevrisinde ‘hesap kaydı tutulan belge’ anlamını da ‘kayıt’ kelimesini kullanmıştır.
- 2773 *bitigçi kerek uz kamuğ hat bilir*
sakışig bitigin küdezse kalır (Arat, 2007, 289). ‘Onun usta bir muhasebeci olması ve her çeşit kaydı bilmesi lazımdır; hesabın iyice tutulması için dikkatle kayda geçmesi gerekir.’ (Arat, 2003, 205).
- OTG *bitig* ‘yazı, yazıt, kitabe, kitap’ (Tekin, 2003, 241).
- ETG *bitig* ‘yazı, harf, mektup, vasiyetname, kitap’ (Gabain, 2003, 289).
- EUTS *bitig* ‘yazı, kitap, belge, vesika, vasiyetname’ (Caferoğlu, 2011, 45).
- EUTG *bitig* ‘yazı, mektup, metin’ (Eraslan, 2012, 560).
- DLT¹ *bitig* ‘kitap, yazma, yazış, yazılı şey, kağıt’ I 71-27 (Atalay IV, 2006, 96).
- DLT² *bitig* ‘kitap, mektup, yazılı kağıt’ 48/34 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 590).
- CC I *bitik* ‘kitap, defter, yazı’ 30a/2 (Argunşah ve Güner, 2015, 443).
- CC II *bitik* ‘İncil’ 62b/6 (Argunşah ve Güner, 2015, 665).
- KTS *bitik* ~ *biti* ~ *betig* ~ *bitiv* ~ *bitüv* ‘kitap, yazı, mektup’ CC, DM, İM, Kİ, KK RH, TA, TZ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 33).
- TS I *biti* (*bitik* I) ‘mektup yazılmış şey, Defter-i a’ māl, senet, belge’ (TDK, 1996, 616-619).

DS I *biti* (I)[*bitgi* (II); *bitik* (V)] ‘defter, mektup, kitap, forma, kitap parçası, vesika, vekaletname, senet, kart, kimlik cüzdanı, tezkere’ (TDK, 2009, 710).

Bitigçi: Yazıcı, katip, muhasebeci. (EDPT Clauson bu kelimeyi açıklarken *bitigçi*, *bétke:çi*, *bitigü:çi* kelimelerini birlikte ele alır. Ona göre bu kelimeler arasında anlamca bir fark olmayıp hepsi ‘yazıcı/kâtip ve sekreter’ demektir. Clauson, 1972, 304b; DTO *bitgüci* ~ *bitküci* ‘yazar, yazıcı’ Courteille, 1870, 181; VEWT *bitkâ-çi* ‘belge, vesika, senet’ Räsänen, 1969, 77; DTS *bitgâci* ~ *bitkâci*~ *bitigçi* ‘yazıcı, yazman’ Nadalyev vd., 1969, 103b).

KB III *bitigçi* ‘Kâtip’ (Arat, 1979, 95). Arat, bu kelimeyi bazı beyitlerde ‘muhasebeci’ olarak çevirmiştir.

2773 *bitigçi kerek uz kamug hat bilir*

sakışig bitigin küdezse kalır (Arat, 2007, 289). ‘Onun usta bir muhasebeci olması ve her çeşit kaydı bilmesi lazımdır; hesabın iyice tutulması için dikkatle kayda geçmesi gerekir.’ (Arat, 2003, 205).

ETG *bitigüçi* ‘yazıcı’ (Gabain, 2003, 269).

EUTS *bitigâci* ‘yazıcı, katip’ (Caferoğlu, 2011, 45).

EUTG *bitigüçi* ‘yazıcı’ (Eraslan, 2012, 560).

CC I *bitikçi* ‘hattat, katip’ 25b/26, 40b/11 (Argunşah ve Güner, 2015, 443).

KTS *bitigçi* ~ *bitikçi* ‘katip yazıcı’ CC, TA (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 33).

TS I *bitikci* ‘katip’ (TDK, 1996, 619).

DS I *biti* (IV)[*bitici*, *bitikçi*] ‘yazman’ (TDK, 2009, 710).

Elig sakışı: Dört işlem, kara cümle. *elig* ve *sakış* kelimelerinin deyimleşerek terimleşmiş şeklidir. KB’nin dizininde bu ifade birlikte alınmamış ve bu sebeple her kelimeye ayrı ayrı karşılık verilmiştir (Arat, 1979, 145-146; 379-380). Arat çeviride *elig sakışı* ifadesinin anlamını ‘kara cümle’ olarak verir. Kara cümle Osmanlıda dört işlemi (toplama, çıkarma, çarpma ve bölme) karşılar². Arat’ın kara cümle şeklinde verdiği bu karşılık basit bir dört işlem olarak görülmemelidir. İslam medeniyetinden tevarüs edilen bir matematik geleneğinin Türk-İslam coğrafyasında kullanıldığı bilinmektedir. Bu gelenek temelde iki hesap sistemine dayanır: Birincisi Hint rakamlarının kullanıldığı, yazarak yapılan hesap işlemlerini kapsayan hesab-ı hindî; ikincisi de parmak boğumu, parmak ve elin kullanıldığı zihninden yapılan hesap işlemleri için kullanılan hesab-ı hevâî’dir (Fazlıoğlu, 1998, 257). Kara cümle hesab-ı hevâî’deki dört işlem için tanımlanan bir matematik terimdir. Bu bakımdan *Elig sakış(i)* ifadesi el / parmak hesabı, el ile hesaplama olarak düşünüldüğünde kara cümleyi karşılamaktadır.

2782 *elig sakışın bilse artuk yete*

bırsura ögi köngli sakış tuta (Arat, 2007, 290). ‘Hazinedarın kara cümlesi çok iyi olmalı, aklını ve gönlünü hesap tutmağa alıştırmalıdır’ (Arat, 2003, 205).

2783 *elig sakışında keçer erse sen*

kerek hendese sakışi tutsa sen (Arat, 2007, 290). ‘Kara cümleden sonra hendese hesabını ele alması lazımdır’ (Arat 2003, 205).

Eksük: Eksik, tam olmayan. (EDPT *eksük* ‘eksik, noksan, yetersiz’ Clauson, 1972, 116b; DTO *eksik* ‘eksik, kusurlu; taze, küçük, yarım, çocuk’ Courteille, 1870, 2; VEWT *äksü*, *ägsü*, *ägsö* ‘eksik, az; eksik olmak, azaltmak’ Räsänen, 1969, 39; DTS *egsük* ~ *eksük* ‘eksiklik, kıtlık’ Nadalyev vd. 1969, 168b; ESTJa I *eksik* ‘eksik, kusurlu, hatalı’ Sevortyan, 1974, 257-258; CTD *ägsük* ‘eksik, az’ [nâqis] Dankoff & Kelly, 1985, 20; TETTL *eksük* ~ *eksik* ‘namevcut, noksan’ *egsü-* fiiline -k sıfat ekinin getirilmesiyle oluşmuştur Tietze C I, 2002, 703; KBS *eksik* ‘eksik’ Gülensoy C I, 2007, 326).

KB III *eksük* ‘eksik.’ (Arat, 1979, 144).

3743 *boğuzka yiyim hem eginke kedim*

mağa kulmaz eksük törütgen idim (Arat, 2007, 376). ‘Boğazım için yiyeceği ve sırtım için giyeceği yaratan Tanrım bana eksik etmez’ (Arat, 2003, 272).

ETG *ägsüg* ‘eksik’ (Gabain, 2003, 263).

EUTS *egsük* ‘eksik, eksiklik’ (Caferoğlu, 2011, 70).

EUTG *egsük* ‘eksik, yoksun’ (Eraslan, 2012, 566).

DLT¹ *eksük* ‘eksik’ I, 105-14 (Atalay IV, 2006, 175).

DLT² *eksük* ‘esik olan şey’. *Eksik para için egsük yarmak denir* 65/51 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 635).

CC I *ëksik* ~ *ëksük* ~ *ëfsik* ‘az, eksik’ 31b/4 (Argunşah ve Güner, 2015, 463-465).

CC II *ëksik* ‘noksan, eksik’ *tutar-biz në artux në ëksik* 62a/19 (Argunşah ve Güner, 2015, 696).

KTS *eksük* ~ *eksik* ‘eksik, noksan’ CC, Gİ, İN, KF, Kİ, MS, RH (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 71).

TS III *eksi* (*eksü*) ‘eksik, noksan’ (TDK, 1996, 1411).

DS III *eksik* ‘Zamanı gelmeden doğan insan ve hayvan yavrusu’ (TDK, 2009, 1697).

² Kara cümle terimi Türkçe Sözlükte (Akalin, 1315), ‘(Şaka) Aritmetikte dört işlem’; Lexicon’da ‘addition: toplama’ anlamındadır (Redhouse, 1890 [2011], 1449a).

Kaznak/kıznak: Hazine. (EDPT *kaznak* kelimesinin anlamını ‘hazine’ olarak verir. Kelimenin kökeninin Arapça olduğunu söyleyerek Türkçeye ödünçleme olarak Farsçadan geçtiğini söyler Clauson 1972, 684b; DTS *qaznaq* ‘hazine’ Nadalyev vd., 1969, 439b).

KB III *kaznak* ‘Hazine’ (Arat, 1979, 231).

2799 *kerek elgi berk sak kereksiz akı*

saçılmasa ötrü ağı kaznakı (Arat, 2007, 291). ‘Hazine ve servetin israf edilmemesi için, hazinedar eli sıkı ve ihtiyatlı olmalıdır; cömertliğe lüzum yoktur.’ (Arat, 2003, 206).

EUTS *kıznak* ‘hazine’ (Caferoğlu, 2011, 178).

CC II *kazna* (< Ar. hazina) hazine, hazine sandığı’ *ave Têngriniş kaznası* 72b/5; *kaznaçı* ‘hazinedar’ 82a/8b (Argunşah ve Güner, 2015, 730).

KTS *kazna* ‘hazine’ CC; *kazna* ‘devlet hazinesi’ Kİ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 135).

DS IV *kaznak* ‘su birikintisi’ (TDK 2009, 2714) kelimenin anlamında değişme meydana gelmiştir. *Paranın biriktiği yer* anlamından *suyun biriktiği yer* anlamına evrilmiştir.

Kız: Masraflı, pahalı. (EDPT *kız* ‘masraflı, pahalı’ nadiren ‘tamahkâr’ Clauson, 1972, 680a; DTO *kız* ‘kız, alev, ateş, ısı, sıcaklık, pahalı, çok yüksek fiyat’ Courteille, 1870, 447; VEWT *kız* ‘hasis, pahalı’ Räsänen 1969, 269; DTS *qız* ‘kız; değerli, kıymetli; tamahkar; açgözlü’ Nadalyev vd., 1969, 449b-450a; ESTJa VI *kız* ‘kız, bakire, genç kız, gelin, küçük kız’ Sevortyan, 1989, 191-192; CTD *qız* ‘kız; cimri; pahalı, değerli’ Dankoff & Kelly, 1985, 139; TDES *kız* ‘dişi çocuk; evlenmemiş kadın’ Eren 1991, 241; KBS *kız* ‘dişi çocuk’ Gülensoy C I, 2007, 522).

KB III *kız* ‘pahalı, nadir’ (Arat, 1979, 254). Dizinde kelimenin pahalı anlamı verilmişse de Arat çevirilerinde bu kelimeyi her zaman ‘nadir’ anlamında kullanmıştır. Bu sebeple ele ele alınan örnekte de pahalı anlamı değil, nadir anlamı vurgulanmaktadır.

869 *kız ermez kişi kör kişilik kız ol*

köni çın kişileri öğdi ukuş (Arat, 2007, 104). ‘İnsan nadir değil, insanlık nadirdir; akıl doğru ve dürüst insanları öğmüştür.’ (Arat, 2003, 73).

OTG *kız* ‘kız’ (Tekin, 2003, 247).

ETG *kız* ‘kız ve sıcak’ (Gabain, 2003, 280).

EUTS *kız* ‘sıcak, kız, hasis’ (Caferoğlu, 2011, 178).

EUTG *kız* ‘hasis’ (Eraslan, 2012, 580).

DLT¹ *kız* ‘pahalı nesne’ II, 276-8 (Atalay IV, 2006, 325).

DLT² *kız* ‘pahalı’. *kız neş* ‘pahalı şey’ *bu atı kız aldım* ‘Bu atı pahalı aldım’164/142 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 717).

CC I *kız* (II) ‘pahalı’ 39a/20 (Argunşah ve Güner, 2015, 504).

KTS *kız* ‘pahalı, değerli’ BM, DM, Kİ, TA, TZ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 162).

TS IV *kız* ‘pahalı, ağır pahalı, kıt, az bulunur’ (TDK, 1969, 2335).

DS III *gıyz* ‘kız’ (TDK, 2009, 2069).

Kiriş-çıkış: Giriş-çıkış. (Gir- ve çık- fiillerine – (x)ş isim fiil ekinin getirilmesiyle oluşan iki kelimenin terimleşmiş oldukları görülür).

KB III *kiriş* ‘gelir’ (Arat, 1979, 260). *çıkış* ‘menfaat, çıkar’. (Arat, 1979, 130).

2774 *bitigçi küdezgü giriş hem çıkış*

bitigin küdezgü kamug türlüğ iş (Arat, 2007, 289). ‘Muhasebeci gelir ve giderleri yazı ile tespit etmeli; her türlü muamele kayda geçirilmelidir.’ (Arat, 2003, 205).

Kumaru/Xumaru: Miras. (EDPT *xumaru* ‘miras, hatıra’ Clauson, 1972, 628b; DTS *qumaru* ~*qumartqu* ‘miras, antlaşma, talimat’ Nadalyev vd. 1969, 465b).

KB III *kumaru* ‘armağan, miras, vasiyet, öğüt’ (Arat, 1979, 291).

1517 *sıgıt kodı ay toldı yetrüp ögin*

kumaru üledi kişike nengin (Arat, 2007, 169). ‘Ay Toldı başına aklını topladı, ağlamağı bıraktı; malını miras olarak başkalarına dağıttı.’ (Arat, 2003, 117).

DLT¹ *lumaru* ‘miras’ I, 445-17, 445-18, III, 440-19 (Atalay IV, 2006, 213).

DLT² *lumaru* ‘miras, birine miras bırakılan şey’; *Bunu atamdan lumaru buldum denir*. ‘Ben bunu atamdan miras olarak buldum demektir’223/193 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 654).

CC II *kumartkı* ‘miras, vasiyet’ 80b/13 (Argunşah ve Güner, 2015, 763).

KTS *kumar* ‘miras’ İH, İM; *kumartkı* ‘miras, geride kalan.’ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı 2014, 162).

Kümüş: Gümüş. (EDPT *kümüş* ‘gümüş’ Clauson, 1972, 723b; DTS *gümüş* ‘gümüş, gümüş rengi’ Nadalyev vd., 1969, 326b; CTD *kümüş* ‘gümüş, dirhem’ Dankoff & Kelly, 1985, 114; TETTL *gümüş* ~ *gümüş* ‘bilinen kıymetli metal, eski ufak ağırlık birimi Tietze C I, 2002, 206; KBS *gümüş* ‘gümüş’ Gülensoy C I, 2007, 395).

- KB III *kümüş* ‘gümüş’ (Arat 1979, 300).
189 *kümüş işke tutsa tüker alknur*
sözüm işke tutsa kümüş kazganur (Arat 2007, 35). ‘Gümüşü bir işe sarf edersen biter, tükenir; sözümü işe sarf edersen gümüş kazanılır’ (Arat, 2003, 25).
OTG *kümüş* ‘gümüş’ (Tekin, 2003, 249).
ETG *kümüş* ‘gümüş’ (Gabain, 2003, 284).
EUTS *kümüş* ‘gümüş’ (Caferoğlu, 2011, 122).
EUTG *kümüş* ‘gümüş’ (Eraslan, 2012, 587).
DLT¹ *kümüş* ‘gümüş, akça; kadın adı’ I, 165-2 (Atalay IV, 2006, 397).
DLT² *kümüş* ‘gümüş, para’ *kümüş künke ursa altun adakın kelir* ‘paralar güneşe serilse altın ona yürüyerek gelir’92/86 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 756).
CC I *kümüş* ‘gümüş’ 42b/9 (Argunşah ve Güner, 2015, 520).
CC II *kümüş ~ kömiş* ‘gümüş’ 69a/2 (Argunşah ve Güner, 2015, 768).
KTS *kümüş ~kümüş ~kömiş* ‘gümüş’ BM, BV, CC, DM, Gİ, GT, İM, Kİ, KK, KF, KFT, TA, TZ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 168).
Mün: Sermaye. (EDPT Clauson kelimeyi *mün ~ bün* ‘kusur’ olarak verir. Clauson, 1972, 347b Sermaye anlamını vermez).
KB III *mün* ‘kusur, sermaye’ (Arat, 1979, 322).
2995 *satıççı birür neş añar mün sanı*
alıglı alır ilde evrer anı (Arat, 2007, 309). ‘Satıcı mal verir ve bu ona sermaye olur, alıcı da bunu alır ve bunu memlekettten memlekete dolaştırır’ (Arat, 2003, 220).
Orunç: Rüşvet. (EDPT *urunç* ‘rüşvet’ Clauson, 1972, 234a; VEWT *orunç* ‘rüşvet’ Räsänen, 1969, 365; DTS *orunç ~ urunç* ‘rüşvet’ Nadalyev vd., 1969, 372a; CTD *urunç* ‘rüşvet’ Dankoff & Kelly, 1985, 55).
KB III *orunç* ‘rüşvet’ (Arat, 1979, 346).
2442 *közi tok kişi işte almaz orunç*
orunç alsa Hâcib bolur beg külünç (Arat, 2007, 258). ‘Gözü tok olan insan vazife başında rüşvet almaz, Hacıp rüşvet alırsa bey gülünç duruma düşer’ (Arat, 2003, 182).
DLT¹ *orunç* ‘rüşvet, gevik’ III, 449-16 (Atalay IV, 2006, 2006, 443).
DLT² *urunç* ‘rüşvet’ 78/66, 178/152, 540/441, 637/533 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 924).
Sa-: Saymak. (EDPT *sa-* ‘saymak’ Clauson, 1972, 781b; VEWT *sā-* ‘saymak, hesaplamak’ Räsänen, 1969, 390; DTS *sa-* ‘düşünmek; saymak’ Nadalyev vd., 1969, 478a; ESTJa VII *sa-* ‘düşünmek’ Sevortyan, 2000, 132; CTD *sa-* ‘hesaplamak’ Dankoff & Kelly, 1985, 151).
KB III *sa-* ‘saymak’ (Arat, 1979, 376).
2784 *körü barsa yinçke sakış hendese*
mumı birle yir kök bolur ol sasa (Arat, 2007, 290). ‘Dikkat edersen hendese ince hesaptır; bununla yer ve gök hesapları yapılabilir’ (Arat, 2003, 205).
EUTG *sa-* ‘saymak’ (Eraslan, 2012, 598).
DLT¹ *sa-* saymak III, 247-18 (Atalay IV, 2006, 477).
DLT² *sā-* ‘saymak’ *sādi neşi* ‘nesneyi saydı’ 143/125 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 797).
KTS *sa-* ‘sayı saymak’ Kİ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 221).
San: Sayı. (EDPT *san* ‘sa- ‘saymak, hesap etmek, hesaplamak’ kökünden türemiş bir kelimedir ‘sayı’ anlamındadır Clauson, 1972, 831a-b; VEWT *sān* ‘sayı, hesaplama’ Räsänen, 1969, 401; DTS *san* ‘sayı, miktar’ Nadalyev vd., 1969, 483b; CTD *sān* ‘sayı’ Dankoff & Kelly, 1985, 151).
KB III *san* ‘sayı, sayma, bezeme’ (Arat, 1979, 381).
2775 *yıl ay öd bitişe küni belgölüg*
açuklug adırthıg sanı belgölüg (Arat, 2007, 289). ‘Yıl, ay ve günü yazılırsa tarihi belli olur ve sayılar açık ve vazih olarak bilinir.’ (Arat, 2003, 205).
OTG *san* ‘sayı’ (Tekin, 2003, 252).
ETG *san* ‘sayı, sayma’ (Gabain, 2003, 292).
EUTS *san* ‘san, sayı, hesap’ (Caferoğlu, 2011, 195).
EUTG *san* ‘sayı’ (Eraslan, 2012, 599).
DLT¹ *san* ‘sayı, sayma, addü itibar’ III, 157-16; III 157-16, 429-6 (Atalay IV, 2006, 486).
DLT² *sān* ‘sayı’ *Koy sanı neçe* ‘koyunun sayısı ve hesabı ne kadardır?’513/412 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 802).

CC I *san* 'sayı' yıllar sanı 18b/24 (Argunşah ve Güner, 2015, 547).

KTS *san* 'sayı' CC, GT, İM, MG (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 226).

Sakış: Hesap, sayma. (EDPT *sakış* 'sayma, hesaplama'; orta dönemde bazı dillerde 'düşünce, dikkat, endişe' anlamına gelir Clauson, 1972, 816b; DTO *sagış* 'hesap, sayı, sanı' Courteille, 1870, 337; DTS *saqış* 'sayı, miktar' Nadalyev vd., 1969, 487a; CTD *saqış* ('adad) 'sayı' Dankoff & Kelly, 1985, 151).

KB III *sakış* 'sayma, sayış; hesap' (Arat, 1979, 379).

4377 *yıl ay kün sakışı bularda bolur*

kereklig turur bu sakış ay unur (Arat, 2007, 440). 'Yıl, ay ve günlerin hesabını bunlar tutarlar; ey kudretli insan bu hesap çok lüzumlu bir şeydir.' (Arat, 2003, 316).

ETG *sakış, sagış, sanış* 'sayma, ölçü' (Gabain, 2003, 292).

EUTS *sakış* 'düşünce, madde, endişe, kaygı, hesap' (Caferoğlu, 2011, 194).

EUTG *sakış* 'sayı' (Eraslan, 2012, 599).

DLT¹ *sakış* 'sayma, sayış' III, 247,-25 (Atalay IV, 2006, 484).

DLT² *sakış* 'sayma, sayış' 554/456 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 800).

CC II *sagış* kelimenin anlamı 'düşünce, niyet etmek' olarak verilmiştir. Ayrıca *sagışa-* 'düşünmek, niyet etmek'; *sagışla-* 'düşünmek, niyet etmek' kelimeleri de bu kelimedenden türeme olarak eserde yer alır (Argunşah ve Güner, 2015, 803). Burada CC II'de anlamların düşünmenin de bir hesaplama işi olduğu varsayılarak kelimenin GT'deki anlamla örtüştüğü söylenebilir.

KTS *sakış* 'düşünce kaygı; (mec.) hesap' GT (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 223).

TS V *sagış* 'sayı, adet, miktar, hesap' (TDK, 1996, 3233).

sagışlamak '1. Hesap etmek, düşünmek, addetmek. 2. Tadad etmek, saymak' (TDK, 1996, 3238-3239).

DS V *sakış* 'fikir, düşünce' (TDK, 2009, 3521).

Sakışçı: Hesap yapan, muhasebeci. (EDPT *sakışçı* 'muhasebeci' Clauson, 1972, 817b).

KB III *sakışçı* 'Hesap bilir, hesaptan anlar' (Arat, 1979, 380).

2218 *sakışçı kerek bolsa bilge tetig*

bilig birle bilse bu türlüg bitig (Arat, 2007, 237). 'Vezir hesap bilir, alim ve zeki olmalıdır, bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir' (Arat, 2003, 166).

Sakla-: Hesaplamak. (EDPT *sakla-* temel anlamı 'korumak' olan kelime Karahanlı Türkçesinde 'hesaplamak' anlamındadır Clauson, 1972, 810a).

KB III *sakla-* 'hesaplamak, dikkat etmek, tanzim etmek, tedbir almak, korumak' (Arat, 1979, 380).

2220 *sakış birle saklar kişi iş küdüg*

sakışın seçer er yıl ay kün ödüg (Arat, 2007, 237). 'İnsan işini gücünü hesap ile yapar, yıl, ay, gün ve zamanı hesap ile tayin eder' (Arat, 2003, 166). Burada 'saklar' ifadesi KB indeksinde 'hesaplamak' olarak ele alınmıştır.

Sat-: Satmak. (EDPT *sat* 'satmak' Clauson, 1972, 801a; DTO *sat-* 'satmak' Courteille, 1870, 333; VEWT *sāt*, *sat* 'satmak' Räsänen, 1969, 405; DTS *sat-* 'satmak' Nadalyev vd., 1969, 490b; CTD *sat-* 'satmak' Dankoff & Kelly, 1985, 156; KBS *sat-* 'Bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermek' Gülensoy C I, 2007, 740).

KB III *sat-* 'satmak' (Arat, 1979, 383).

470 *ukuş kadrini hem ukuşlug bilir*

bilig satsa bilge biliglig alır (Arat, 2007, 61). 'Akıl kıymetini yine akıllı bilir; âlimin sattığı bilgiyi de bilgili alır' (Arat, 2003, 44).

ETG *sat-*'satmak' (Gabain, 2003, 292).

EUTS *sat-* 'satmak' (Caferoğlu, 2011, 198).

EUTG *sat-* 'satmak' (Eraslan, 2012, 599).

DLT¹ *sat-* 'satmak' II, 295-10 (Atalay IV, 2006, 496).

DLT² *sat-* 'satmak' tawar sat 'malı sat' 414/325 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 808).

KTS *sat-* 'satmak' BM, CC, Gİ, GT, KF, KFT, Kİ, KK, TZ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 228).

Satıg: Satış fiyatı, fiyat, satış, ticaret, alış-veriş satış ücreti. (EDPT *satıg* 'satış, satma, ticaret, alım satım' Clauson, 1972, 799b; DTO *satıg* 'satış' Courteille 1870, 333; DTS *satıy* 'ticaret, satma, satış' Nadalyev vd., 1969, 491a; CTD *satıy* kelimenin anlamı verilmez; *sat-* fiilinden türemiş olduğu gösterilir Dankoff & Kelly, 1985, 156).

KB III *satıg* 'satış, satma; ticaret' (Arat, 1979, 383).

2806 *satıgka ongay bolsa kılki köni*

angar eksümez neng kereklig küni (Arat, 2007, 292). 'Ticarette mülayim tavır ve hareketi doğru olursa lazım olduğu vakit onun için mal eksik olmaz' (Arat, 2003, 207).

- ETG *satıg* ‘satış’ (Gabain, 2003, 292).
EUTS *satıg* ‘satış, muamele, ticaret, alışveriş’ (Caferoğlu, 2011, 198).
EUTG *satıg* ‘satma, satış’. (Eraslan, 2012, 599).
DLT¹ *satıg* ‘satış, satma’ I, 374-7 (Atalay IV, 2006, 497).
DLT² *satıg* ‘satış’ 188/160. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 809).
CC I *satux* ~ *satuk* ‘satış, ticaret, pazar, piyasa 46a/4 (Argunşah ve Güner, 2015, 549).
CC II *satov* ‘satış, ticaret’ *satov éter-mên* 56a/25; *satov ét-* ‘ticaret yapmak’ (Argunşah ve Güner, 2015, 807).
KTS *satug*, *satux*, *satu* ‘satma satış’ TZ, KFT, CC (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 228).
TS V *satu (satı)* ‘satış’ (TDK, 1996, 3328).
DS V *satuk* II ‘1. Satılan, elden çıkarılan 2. Peşin’ (TDK, 2009, 3552).
Satıgçı: Satıcı, tüccar. (EDPT *satıgçı* ‘tüccar, satıcı’ Clauson, 1972, 801a; DTO *satıgçı* ‘satış yapan’ Courteille, 333; DTS *satıyçı*, *satıgçı* ‘satıcı, tüccar’ Nadalyev vd., 1969, 491a; KBS *satıcı*, *satıkçı* (hlk.) ‘alıcıya bir şey satan kimse’ Gülensoy C I, 2007, 741).
KB III *satıgçı* ‘satıcı, tacir’ (Arat, 1979, 383).
2801 *satıgçı kerek bilse türlüg satıg satıg bilmese er kılumaz asıg* (Arat, 2007, 292). ‘O tüccar olmalı ve her türlü ticaretten anlamalıdır; insan ticaretten anlamazsa kar edemez’ (Arat, 2003, 207).
OTG *satıgçı* ‘satıcı’ (Tekin, 2003, 252).
ETG *satıgçı* ‘satıcı, tacir’ (Gabain, 2003, 292).
EUTS *satıgçı* ‘satıcı’ (Caferoğlu, 2011, 198).
DLT¹ *satıguçı* ‘satan’ II, 296-17 (Atalay IV 2006, 496).
DLT² *satıguçı* ‘satan’ 414/325 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 422).
CC I *satıguçı* ‘satıcı’ 46a/6 (Argunşah ve Güner, 2015, 549).
KTS *satıguçı* ‘satıcı, tacir’ CC (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 228).
DS V *satıkçı* ‘tüccar’ (TDK, 2009, 3552).
Tavar: Mal, mülk. (EDPT *tavar* ‘mal, mülk; ipek, şam kumaşı’ Moğ. tabar kelimesinden ödünçlemedir Clauson, 1972, 442b.; DTS *tavar* ‘mal, varlık, maddi mülkiyet, servet’ Nadalyev vd., 1969, 542a; CTD *tawār* ‘mal, varlık’ Dankoff & Kelly, 1985, 181; KBS *tavar* ‘1. Koyun; 2. koyun sürüsü, 3. içinde küllü su bulunduran kap; 4. mangal’ Gülensoy C I, 2007, 870).
KB III *tavar* ‘davar, mal, eşya’ (Arat, 1979, 429).
2802 *kamug neng tavarıg biligli kerek ağırın uçuzun ukuglı kerek* (Arat, 2007, 292). ‘Bütün eşya ve malları bilen, her şeyin pahalısını ucuzunu tanıyan bir insan olmalıdır.’ (Arat, 2003, 207).
ETG *tawar*, *tıwar*, *twār* ‘mal, mülk, davar’ (Gabain, 2003, 297).
EUTS *tavar* ‘davar, mal, ticaret eşyası’ (Caferoğlu, 2011, 228).
DLT¹ *tavar* ‘mal, davar’ III, 338-11 (Atalay IV, 2006, 586).
DLT² *tawar* ‘mal, eşya’ 55/41.
tavarıg ‘mal, eşya’ 135/18, 310/255, 358/285 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 863).
KTS *tavar*, *tafar*, *davar*, *tuvar* ‘koyun keçi cinsinden hayvan’ BM, İH, İM, GT, KF, KFT, MS, TZ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 57,257, 266, 286).
TS II *davar (tavar)* ‘3. Mal’ (TDK, 1996, 1027).
DS II *davar* ‘inek, öküz, katır, eşeğ verilen ad’ (TDK, 2009, 1379).
Tavıg: Alış-veriş. (EDPT Clauson’da kelimeye rastlanmamıştır; DTS *tavıg* kelimesinin karşılığı olarak *satıy* kelimesine işaret edilmiştir. ‘satış, ticaret’ Nadalyev vd., 1969, 542b).
KB III *tavıg* ‘alışveriş’ (Arat, 1979, 429).
2803 *bilir bolsan kıymet ol arsızmasa satıgda tavıgda neng alsıkmasa* (Arat, 2007, 292). ‘Her şeyin değerini bilmeli, alışverişte malca zararlı çıkmamalıdır.’ (Arat, 2003, 207).
Uçuz: Ucuz. (EDPT *uçuz* ‘çaba gerektirmeyen, kolay’; insanlar için ‘saygıya değermez’ anlamı da vardır Clauson, 1972, 32a; DTS *uçuz* ‘küçük (aşağı), değersiz’ Nadalyev vd., 1969, 604b; CTD *uçuz* ‘ucuz, değersiz’ Dankoff & Kelly, 1985, 52; KBS *uçuz* ‘1. Fiyatı yüksek olmayan, düşük fiyatlı; 2. (mec.) az emekle elde edilen’ Gülensoy C I, 2007, 953).

KB III *uçuz* ‘değersiz’ (Arat, 1979, 487). Her ne kadar dizinde ucuz anlamı verilmemişse de Arat beyitin bağlamına uygun olarak *uçuz* kelimesini bugünkü anlamıyla ‘ucuz’ olarak çevirmiştir.

2802 *kamug neng tavarıg biligli kerek*

agırın uçuzun ukuglı kerek (Arat, 2007, 292). ‘Bütün eşya ve malları bilen, her şeyin pahalısını ucuzunu tanıyan bir insan olmalıdır.’ (Arat, 2003, 207).

ETG *uçuz* ‘ucuz, sefil’ (Gabain, 2003, 304).

EUTS *uçuz* ‘kolay, ucuz, hafif, az, ihmal edilmiş’ (Caferoğlu, 2011, 262).

EUTG *uçuz* ‘kolay, sefil, değersiz’ (Eraslan, 2012, 615).

DLT¹ *uçuz* ‘ucuz, değersiz’ I, 54-19 (Atalay IV, 2006, 683).

DLT² *uçuz* ‘ucuz’ 39/26 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 915).

CC I *uçuz* ‘ucuz, değersiz’ 39a/21 (Argunşah ve Güner, 2015, 588).

KTS *uçuz* ‘ucuz, değersiz’ CC, DM, Kİ, TA (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 291).

TS VI *uçuz* kelimesi madde başı olarak yer verilmemiştir. Ancak *ucuz dutmak* ‘aşağı görmek, değer vermemek’ deyimini geçmektedir. Buradan hareketle kelimenin anlamı ‘değersiz’ olarak saptanabilir (TDK, 1996, 3887).

Ülük/ Ülüg: Hisse, pay. (EDPT *ülüg* ‘paylaşmak, bölmek’ anlamındaki *üle-* fiilinden türemiş bir kelimedir. Mecaz olarak ‘nasip, kader’ anlamları da vardır Clauson, 1972, 142b; DTS *ülüg* ‘ölçü, pay, hisse’ Nadalyev vd., 1969, 624b; ESTJa I *ülüg* ‘bölüm, bölme, pay’ Sevortyan, 1974, 631; CTD *ülüg* ‘pay’ Dankoff & Kelly, 1985, 39).

KB III *ülük/ülüg* ‘hisse, nasip, pay, kısımet’ (Arat 1979, 505).

4348 *nengingde ülüg kıl süçig söz bile*

aş içgü yitürgil tapug kıl küle (Arat, 2007, 437). ‘Onlara malından hisse ayır, onları yedir, içir; güler yüz ve tatlı sözle hizmetlerinde bulun.’ (Arat, 2003, 314).

OTG *ülüg* ‘talih, kader, kısımet; kısım, bölüm’ (Tekin, 2003, 257).

ETG *ülüg* ‘hisse, kısımet, saadet’ (Gabain, 2003, 306).

EUTS *ülüg* ‘kut, saadet, pay, hisse’ (Caferoğlu, 2011, 272).

EUTG *ülüg* ‘parça, kısım, hisse, saadet’ (Eraslan, 2012, 618).

DLT¹ *ülüg/ülük* ‘pay, nasip, hisse’ I, 62-19 Kelime *üülüglüg / ülüklüg* ‘üleştirilmiş, pay edilmiş, dağıtılmış’ I, 511-26 şeklinde de geçer (Atalay IV, 2006, 712).

DLT² *ülüg* ‘pay, hisse’ 43/29; *üülüglüg* ‘paylaştırılmış olan’ 255/223. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 932).

KTS *ülü* ‘pay, hisse’ Kİ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 297).

Ülüş: Pay, hisse. (EDPT Clauson, kelimenin eş anlamlısı olan *ülüg* kelimesinden daha yaygın olarak kullanıldığını söyler. *ülä-* ‘paylaşmak’ fiilinden türemiş olan kelime ‘pay, hisse’ anlamında kullanıldığı gibi ‘bölüm, fasıla, cüz’ anlamlarına da gelir Clauson, 1972, 153a; DTO Courteille de *üleş* kelimesi geçer. *üleş* ‘pay, hisse’ Courteille, 1870, 174; DTS *ülüş* ‘bölüm, parça, hisse’ Nadalyev vd., 1969, 624b; ESTJa I *ülüş* ‘hisse, hediye, parça’ Sevortyan, 1974, 628; CTD *ülüş* ‘pay’ Dankoff & Kelly, 1985, 39; KBS *üleş* ‘pay’; *ülüş* (hık.) ‘bölüşme, paylaşma’ Gülensoy C I, 2007, 990).

KB III *ülüş* ‘hisse, nasip, pay, kısımet’ (Arat, 1979, 505).

2133 *birisi budunka törü ol ülüş*

birisi er atka üleşe kümüş (Arat, 2007, 229). ‘Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun, diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüşdür’ (Arat, 2003, 160).

ETG *ülüş* ‘kısım, fasıl’ (Gabain, 2003, 306).

EUTS *ülüş* ‘hisse, pay, parça, bölüm, kısım’ (Caferoğlu, 2011, 272).

EUTG *ülüş* ‘pay, hisse, parça, bölüm’ (Eraslan, 2012, 618).

DLT¹ *ülüş* ‘pay, halk arasında taksim, hisse’ II, 62-18. (Atalay IV, 2006, 712).

DLT² *ülüş* ‘pay, hisse’ 43/29 (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 932).

CC I *ülüş* ‘pay, hisse’ *bütün ülüş, törtünçü ülüş, üçünçü ülüş*. (Argunşah ve Güner, 2015, 593).

CC II *ülüş* ‘pay, hisse, nasip’ *ança köp ülüşü bolgay Tëneri katında* 62a/34 (Argunşah ve Güner, 2015, 868).

KTS *ülüş* ‘pay, hisse’ BM, BV, CC, İM, KFT, Kİ, TZ. (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 298).

TS VI *ülü* (*ülüş*) ‘hisse, pay, kısımet, kısım, bölüm’ (TDK, 1996, 4067).

DS VI *ülüş* [*ülü* (I)-6] ‘komşuların birbirine gönderdiği yemek’ (TDK, 2009, 4066).

ülüş (II)[*üleş* (II) -2] ‘bölüşme, paylaşma, pay’ (TDK, 2009, 4064).

Yarım Yarım. (EDPT *yarım* ‘yarım, yarı; tek seferde ayrılmış, yarım’ Clauson, 1972, 968b; DTO *yarım* ‘yarı, yarım’ Courteille, 1870, 524; DTS *jarım* ‘yarım’ Nadalyev vd., 1969, 241a; CTD *yarım* ‘yarım’ Dankoff & Kelly, 1985, 215; KBS *yarım* ‘Bütün bir şeyin ayrıldığı iki eşit parçadan her biri; 2. Tam ve istenildiği gibi olmayan, eksik, noksan; (mec.) hastalıklı sakat, sağlıksız; 4. bir bütünün yarısı olan miktar’ Gülensoy C I, 2007, 1075).

- KB III *yarım* ‘yarım’ (Arat, 1979, 526).
6059 *yarım suv içip kodtum erse yarım*
yarım kalgay erdi tirigliklerim (Arat, 2007, 601). ‘Bende suyun yarısını içip yarısını bırakmış olsa idim ömrümün yarısı kalmış olurdu’ (Arat, 2003, 434).
ETG *yarım* ‘yarım’ (Gabain, 2003, 309).
EUTS *yarım* ‘yarım’ (Caferoğlu, 2011, 287).
EUTG *yarım* ‘yarım’ (Eraslan, 2012, 621).
DLT¹ *yarım* ‘bir şeyin yarısı, herhangi bir şeyin ikiye ayrılmış olan parçalarından her biri’ III, 19-11 (Atalay IV, 2006, 749).
DLT² *yarım* ‘nesnenin yarısı, yarım’ nesnenin yarısı. alımla yarımı ‘elma vb. şeylerin yarısı’ 453/355 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 602).
CC I *yarım* ‘yarım’ 38a/14 (Argunşah ve Güner, 2015, 602).
KTS *yarım~ yarım~yarı* ‘yarım, buçuk’ BM, CC, GT, İH, İM, Kİ, KK, MG, RH, TZ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 313).
TS VI *yarım* kelimesine rastlanmamakla birlikte yarım eylemek ‘ikiye bölmek, iki biçmek’ ve yaru ‘yarı, yarım’ kelimeleri yarım kelimesini karşılar (TDK, 1996, 4349; 4361).
DS VI *yarım* ‘gaz tenekesi boyutlarına eşit bir çeşit tahıl ölçüğü’ (TDK, 2009, 4816).
Yas: Zarar. (EDPT *yas* ‘hasar, zarar, yıkım, kayıp’ Clauson, 1972, 912b; DTS *jas* ‘hasar, zarar’ Nadalyev vd., 1969, 244a; CTD *yās* ‘zarar, yitim, ölüm’ Dankoff & Kelly, 1985, 217).
KB III *yas* ‘zarar’ (Arat, 1979, 528).
4433 *asıg yasta yinçke bolur kıkları*
katılsa mıni ked küdezip yarı (Arat, 2007, 445). ‘Kar ve zarar hususunda çok hassas olurlar, onlar ile iş görürken bu hususa çok dikkat etmelisin’ (Arat, 2003, 321).
ETG *yaş~yas~ yās* ‘zarar’ (Gabain, 2003, 309).
EUTS *yas* ‘zarar, ziyan’ (Caferoğlu, 2003, 288).
EUTG *yas* ‘zarar’ (Eraslan, 2012, 622).
DLT¹ *yas* ‘zarar, ziyan’ III 159-14 (Atalay IV, 2006, 754).
DLT² *yās* ‘ziyan, zarar’ *anıñ telim yāsı tegdi* ‘ona çok zarar isabet etti’ 514/413 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 956).
Yulug: Bir vergi çeşidi, fidye. (EDPT *yulug* ‘ticari bir vergi’ Clauson, 1972, 925b; *yulug berim* ‘satış vergisi’ Özyetgin 2004, 189; DTS *juluy* ‘fidye’ Nadalyev vd., 1969, 278b).
KB III *yulug* ‘fidye, feda, kurban’ (Arat, 1979, 557).
52 *yulug kıldı malı teni canını*
yalavaç sevinçi tiledi köni (Arat, 2007, 22). ‘Malını, tenini ve canını feda etti; dileği ancak Peygamber rızası idi.’ (Arat 2003, 15).
ETG *yulug* ‘satın alma’ (Gabain, 2003, 313).
EUTS *yulug birim* ‘satın alma vergisi’ (Caferoğlu, 2011, 305).
EUTG *yulug* ‘alışveriş, ticaret’ (Eraslan, 2012, 626).
DLT¹ *yolug* ‘fidye, feda’ I,210-22 (Atalay IV, 2006, 800).
DLT² *yulug* ‘fidye’ tawar yulug taşıttım ‘O fidyenin yerine taşınması için emir verdim’ 113/102 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 590).
CC II *yuluv* ‘fidye’ (Argunşah ve Güner, 2015, 898).
KTS *yuluv* ‘fidye, kurtuluş parası’ (CC, Kİ (Toparlı, Vurak ve Karaatlı, 2014, 329)³.

3. Sonuç

Bu çalışmada KB’de hesapla ilgili 40 terim tespit edilmiştir. Bunlar hesap alanındaki kullanım alanlarına göre beş grupta sınıflandırılmıştır.

Hesapla ilgili temel terimler	Muhasebe ve ticaret hesabıyla ilgili terimler	Hesapla ilgili meslek adları	Hesabın sermayesinin depolandığı yer ile ilgili terimler	Hesap akışını sağlayan terimler

³ KTS’de ayrıca *yulugna* kelimesi de fidye anlamında verilir. CC kaynak gösterilmiştir. Argunşah ve Güner’in çalışmasında bu kelime *yulugma* şeklinde okunup ‘kurtarıcı’ anlamı verilmiştir (Bk. Argunşah ve Güner 897).

artuk	agır	acı	acı	acı (I. anlam).
bıçuk	alım	asıgıcı	acı	altın
eksük	alım birim	bitigçi	kaznak	bakır
elig sakışı	asıg	sakışçı	kumarı	kümüş
sa-	bitig	satıgıcı		
san	birim			
sakla-	kız			
sakış	kiriş-çıkış			
yarım	mün			
	orunç			
	sat-			
	satig			
	uçuz			
	ülüg /ülük			
	ülüş			
	tawar			
	tavıg			
	yas			
	yulug			

Tablo 1: Kutadgu Bilig'deki Hesap Terimlerinin Sınıflandırması

Bu sınıflandırmaya göre;

1. Hâcib'in beyitlerine yansıyan terimlerin daha çok muhasebe ve ticaret hesabıyla ilgili olduğu görülür. Yazarın eserini meydana getirişi de devlet temelinde bir kurguya dayandığından vermek istediği mesaj 'devletin hesabının doğru ve adil bir şekilde tutulması'dır. Çünkü her devlet sürekliliği için öncelikli olarak ekonomik kaynaklarını muhafaza etme çabası içindedir. Ekonominin dinamikleri ticaret ve muhasebe hesaplarına bağlıdır. Bu sebeple, terim varlığının bu yönde olması doğal bir durumdur.

2. KB'de temel matematik terimlerinden *artuk*, *bıçuk*, *eksük*, *san*, *yarım* gibi isim niteliğindeki kelimelerin yanında 'saymak ve hesaplamak' anlamında *sa-*, *sakla-* gibi eylem niteliğindeki terimler de geçmektedir.

3. Hesapla ilgili temel matematik terimlerinden, Arat'ın çeviride 'kara cümle (dört işlem)' anlamını verdiği *elig sakışı* terimi deyimleşmiş bir ifadedir ve 'el / parmak hesabı' anlamında düşünülebilir. Arat'ın verdiği karşılık ve terimin anlam yönü hesaba katıldığında, bu ifadenin zihinden yapılan hesaplamalar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Terimin KB için özel bir kullanım veya sadece yazarın üslubuna has bir özellik olduğunu düşünmek yanlış bir yaklaşım olabilir. Çünkü Osmanlı döneminde *elde dut-* 'elde tutmak', *elde diyü* 'elde diyerek' ve günümüzde de 'elde var' gibi ifadeler matematik işlemlerinde kullanılmaktadır. Bu sebeple, *elig sakışı* ifadesini o dönemin dili üzerinden deyimleşmiş bir terim olarak görmek daha doğru bir yorum olabilir.

4. Tabloda *hazine* veya *depo* anlamında dört terim geçmektedir. Beyit çevirilerinde bunların hepsine 'hazine' olarak anlam verildiğinden aralarındaki farkı söylemek güçtür.

5. İncelenen kelimelerin bazılarında ilk anlamlarının değil de ikinci anlamlarının terim olarak kullanıldığı görülür. Örneğin *Agı* kelimesi 'ipek' anlamındayken 'hazine' anlamında da kullanılmıştır. Buradan ipeğin dönemdeki çağrışım değerinin terim anlamına yüklendiği anlaşılır. Yani ipek kelimesi çağrışım yoluyla, zenginlik ve hazine anlamını düşündürür. Bugün de altın kelimesi zihnimizde hazine kelimesiyle aynı türden bir çağrışım uyandırır.

6. *Sakış* kelimesi *sa-* köküne bağlı olarak 'sayı' ve 'hesap' şeklinde iki anlamda kullanılmıştır. Terim her iki anlamıyla da temel matematik terimleri arasındadır. Yani aritmetik, ticaret, muhasebe ve diğer hesap alanlarının hepsinde 'sayı ve hesap' anlamına gelir.

7. *Bitigçi* kelimesinin ise terim anlamı, kullanım alanına göre şekillenmiştir. Temel anlamı 'yazıcı, kâtip' olan bu kelimenin yazma işleminin eylemlerine göre bir terim anlamı kazandığı görülür. *Alım*, *birim*, *mün*, *yuluğ* kelimeleri de böyledir. *Ülüş* kelimesi de kullanım alanına göre terim anlamı kazanan bir kelimedir. 'Pay' anlamındaki kelimenin bir mirasın hissesi mi yoksa, herhangi bir bütünün (ör. pide) payı mı olduğu matematik işlemlerinde terimin değerini etkiler. Eğer hisse anlamındaysa *miras hukuku*, *miras taksimi* gibi işlemlerde ana terim olan bu kelime, bir bütünün payı ise aritmetikte ara terimlerden biri olarak kabul edilir. Ek olarak, *asıg*, *yas* gibi kelimelerin de yan anlamlarının terim anlam kazandığı görülür.

Sonuç olarak KB'de geçen hesap terimlerinin aritmetik, muhasebe ve ticaret alanında olduğu görülmüştür. Burada dikkat çekici olan, aritmetik olmadan muhasebe ve ticaret hesabının yapılamayacağıdır. Yani, Karahanlı

döneminde Türklerin temel aritmetik hesaplarını bildiği söylenebilir. Ayrıca Hâcib gibi birinin böyle bir söz varlığına sahip oluşu, bu terimlerin en azından okumuş yazmış kesimce bilinen, bir matematik geleneğinin etrafında yer edinmiş ve kültürel olarak oturmuş olduğunun göstergesidir.

Kısaltmalar

Bk.	Bakınız.	
CC	<i>Codex Cumanicus</i>	Bk. Argunşah ve Güner, 2015.
DLT ¹	<i>Divanü Lûgat-it-Türk</i>	Bk. Atalay, 2006.
DLT ²	<i>Divânu Lugâti 't-Türk</i>	Bk. Ercilasun-Akkoyunlu, 2014.
DS	<i>Derleme Sözlüğü</i>	Bk. TDK, 2009.
DTO	<i>Dictionnaire Turk-Oriental</i>	Bk. Courteille, 1870.
DTS	<i>Drevnetyurskiy Slovar</i>	Bk. Nadalyev, V.M., D.M. Nasilov, E.R. Tenişev, A. Y. Şçerbak, 1969.
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish	Bk. Clauson, 1972.
ESTJa I-VII	Etymologičeskiy Slovar Tyurkskix Yazıkov	Bk. Sevortyan, 1974-2000.
ET	Eski Türkçe.	
e.t.	Erişim Tarihi.	
ETG	Eski Türkçenin Grameri	Bk. Gabain, 2003.
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü	Bk. Caferoğlu, 2011.
EUTG	Eski Uygur Türkçesi Grameri	Bk. Eraslan, 2012.
hlk.	Halk ağzı.	
KB	Kutadgu Bilig	Bk. Arat, 2007.
KB III	Kutadgu Bilig İndeks	Bk. Arat (Haz. Eraslan, Sertkaya, Yüce), 1979.
KBS	Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü	Bk. Gülensoy, 2009.
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü	Bk. Toparlı, Vural, Karaatlı, 2014.
BM	Kitabu Bulgatü'l-Müştâk Fi Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak.	
BV	Baytaratu'l-Vazih.	
CC	Codex Cumanicus.	
DM	Ed-Dürretü'l- Mudiyye Fi'l- Lügati't-Türkiyye.	
GT	Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân Bi't-Türkî).	
İH	El-İdrak Haşiyesi.	
İM	İrşadü'l- Mülûk Ve's-Selâtîn.	
KFT	Kitab Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî.	
Kİ	Kitabü'l-İdrak Li-Lisâni'l-Etrak.	
KK	El-Kavaninü'l-Külliyeye Li Zabti'l- Lügati't-Türkiyye.	
MG	Munyetü'l-Guzat.	
MS	Kitab-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandi.	
RH	Kitab Fi Riyâzâti'l-Hayl.	
TA	Kitab-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî.	
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye.	
OTG	Orhon Türkçesi Grameri	Bk. Tekin, 2003.
BK D 2	Açura 7 Açura Yazıtı, 7. satır.	
IB 32	Bilge Kağan Yazıtı, Doğu yüzü 2. satır.	
KT D 33	Kül Tigin Yazıtı, Doğu yüzü 33. satır.	
KT G 5	Kül Tigin Yazıtı, Güney yüzü, 5. satır.	
VEWT	Toyok ön 3 Toyok Yazıtı, ön yüz 3. satır.	
TDES	Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Turksprachen	Bk. Räsänen, 1969.
TETTL	Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü	Bk. Eren, 1999.
TS	Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I-II	Bk. Tietze, 2002.
TS	Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü	Bk. TDK, 1996.

İşaretler

~: Kelimenin iki şeklini gösterir.

Tablolar

Tablo 1: Kutadgu Bilig'deki Hesap Terimlerinin Sınıflandırması.

KAYNAKÇA

- Arat, Reşit Rahmeti. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. Haz. Eraslan, Kemal, Sertkaya, Osman Fikri, Yüce, Nuri İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 47, Seri IV Sayı A 12.
- _____. (2003). *Kutadgu Bilig Çeviri*. Ankara: TTK Yayınları.
- _____. (2007). *Kutadgu Bilig I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Argunşah, Mustafa ve Güner, Galip. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atalay, Besim. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk. C. I-II-II-IV*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bali, Selçuk, Ekiz, Gülten. (2016). Kutadgu Bilig'de Geçen Muhasebe İşletmecilik Muhasebe-Kayıt Düzeni ve Ticari Hayat İle İlgili İfadeler, İfadelerin Bulunduğu Beyitler ve Beyitlerden Bazı Örnekler, *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, Volume:10 S: 28 - 47.

- Caferoğlu, Ahmet. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, Sir Gerard .(1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Dankoff, Robert & Kelly, James .(1985). *Mahmud al Kaşgarî Compedium of The Turkic Dialects*. C III, The Universty of Chicago Press.
- Erarslan, Kemal. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat. (2014). *Dîvânu Lugâti 't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eren, Hasan. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Bizim Büro Basım Evi.
- Fazlıoğlu, İhsan (1998). Hesap, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (C.17, s. 257-260), İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Gabain, A. Von. (2003). *Eski Türkçenin Grameri* çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Güvemli, Oktay (1995). *Muhasebe Tarihi*. C.I, İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
- Küçükler, M. (2011). *Kutadgu Bilig'de Geçen Muhasebe Terimlerinin Günümüz Muhasebe Terminolojisi Açısından Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, SBE, İşletme ABD, Muhasebe Finansman Bilim Dalı.
- Küçükler, M., Can, A.V. ve Karabınar, S. (2012). Kutadgu Bilig'de Muhasebe, Ticari Hayat ve Etik İle İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.2, s. 68-10.
- Nadalyev, V.M., D.M. Nasilov, E.R. Tenişev, A. Y. Şçerbak. (1969). *Drevnyurkskiy Slovar*. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka.
- Özyetgin, Melek. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*, Ankara: Köksav Yayınları.
- Pavet de Courteille, Par M. (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental*. Paris.
- Räsänen Martti. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Turksprachen*. Helsinki.
- Redhouse, Sir James William. (1890 [2011]). *Turkish and English Lexicon Shewing in English The Significations of The Turksih Terms*.4. Baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sevortyan, E.V. (1974-2000). *Etymologičeskiy Slovar Tyurkskix Yazıkov*. I-II-III-IV-V-VI-VII, Moskova.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. I (A-E); II (F-J). İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Toparlı, Recep, Vural, Hanifi, Karaatlı, Recep. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Derleme Sözlüğü*. I-II-II-IV-V-VI, Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1996). *Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü*. I-II-III-IV-V, Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Haz: Akalın, Şükrü Haluk, Ankara: TDK Yayınları.